

Tunnelvisies op taal

Renkema, Jan

Published in:

De vreugdeloze wetenschap. Waarom nieuwe inzichten vaak weerstanden wekken

Publication date:

2004

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J. (2004). Tunnelvisies op taal. In S. Knepper, & J. Kortenaar (Eds.), *De vreugdeloze wetenschap. Waarom nieuwe inzichten vaak weerstanden wekken* (pp. 88-96). Amsterdam: Meulenhoff.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Tunnelvisies op taal

Jan Renkema

Kan de taalwetenschap eindelijk eens iets nuttigs doen, en wat zegt dan een hoogleraar Nederlands over 'hun hebben'? 'Interessante verandering. Kwestie van wenen. Zeker geen taalverloedering.' Maar als je hem als vader naar zijn mening vraagt, zegt hij dat hij liever niet heeft dat zijn dochters 'hun' op deze manier gebruiken. In het populair-wetenschappelijke maandblad *Onze Taal* kan een taalgebruiker nog begrip opbrengen voor het standpunt dat taalkundigen taalveranderingen alleen kunnen registreren: 'Als ik taalkundige was, zou ik ook niet meer doen. Als vader echter zou ik het als mijn plicht zien om waar nodig corrigerend op te treden.' Ze zijn het eens op basis van persoonssplitsing, de vader versus de taalkundige. Maar de taalgebruiker krijgt geen inzichten en oplossingen aangereikt, en de taalkundige haalt zijn schouders op in de discussies over goed of fout.

Voor de taalwetenschap kan de vreugdeloosheid niet troostelozer gedemonstreerd worden. Na het debacle van de tussen-n-regeling – elk jaar wordt bij ruim 150.000 nog lenige taalgebruikertjes door deze rege-

ling het plezier in taal voorgoed vergald – is het meer dan ooit noodzakelijk dat wij als beroepsgroep de oorzaak onderzoeken van de slechte relatie tussen taalkundige en taalgebruiker.

Hoe komt het dat de taalwetenschap zich niet wil bezighouden met normatieve kwesties? Hoe komt het dat taalgebruikers alleen maar willen weten of iets goed of fout is? Het is nog erger: al decennialang beantwoorden taalkundigen dezelfde vragen van taalgebruikers. De meeste kwesties zijn al oud. Anne Frank gebruikte in haar dagboek al ‘hun’ als onderwerp. Ook toen werd dit door haar vader verbeterd.

Verreweg de meeste taalproblemen worden al decennialang in taaladviesboeken van kundig commentaar voorzien. Maar op congressen over ‘Onze Taal’ – zalen met duizend taalliefhebbers en driehonderd anderen die geen kaartje meer kunnen krijgen – blijkt dat de toptien van taalvragen al jarenlang ongeveer dezelfde is: een aantal mensen heeft/hebben, u hebt/heeft, tenslotte/ten slotte, de tussenletter s, enzovoort.

En wat er niet over taal beweerd wordt! Dat wij buitenlandse woorden moeten weren. Als de Germanen dat hadden gedaan hadden wij nu geen ‘keuken’, ‘kelder’ en ‘straat’ gehad. Dat je moet spellen zoals je het woord uitspreekt. Dus de ene keer ‘fiz’, de andere keer ‘viz’? De taalkundige kijkt ietwat meewarig naar de taalliefhebber, de taalamateur. Als econoom wil je toch ook niet dat iedereen die een huishoudportemonnee kan beheren, zijn visie geeft op de ontwikkelingen van het Bruto Nationaal Product in de laatste decennia. De taalkundige is ontgoocheld als hij amateurbijdragen leest over taalverloeding of over Engelse

woorden in het Nederlands. Als zijn vak aardrijkskunde zou zijn, zou de leek nog discussiëren over de vraag of de aarde plat is.

Wat wil de taalkundige niet weten? Waarvoor sluit de taalgebruiker de ogen? Ik denk dat het probleem met 'hun hebben' heel geschikt is om tunnelvisies op taal te demonstreren, niet in het minst omdat dit probleem uitlegt waarom taalgebruik zo bekritiseerd wordt en waarom taalkundigen zich er vaak van afmaken met 'interessante ontwikkeling'.

Had u ze alle vijf? Zag u alle vijf 'fouten' in de vorige zin? (Er staan aanhalingstekens omdat sommigen de fout niet als fout bestempelen.) Ik begin met iets futiels. Let u in de uitleg op wat de taalkundige niet wil weten en wat de taalgebruiker niet wil horen.

1. Schrijf je 'af' vast aan 'maken'? Nee, alleen als die woordjes samen een eigen betekenis hebben, zoals in 'een klusje afmaken' of 'een veestapel afmaken'. Maar hier gaat het om de uitdrukking 'zich ervanaf maken', waarin 'af' bij 'ervan' hoort. Hier is het dus 'vanaf'. Staat deze regel in het *Groene Boekje*? Nee, en even *googelen* leert ons dat de schrijfwijze 'afmaken' met 'ervan' ook heel vaak voorkomt. Dus deze regel is even arbitrair als de regel voor de tussen-n?

2. De zinswending 'niet in het minst' ('geenszins') wordt vaak verward met 'niet het minst', dat ongeveer het tegenovergestelde betekent: 'vooral'. Uiteraard is het gênant wanneer u over een jubilaris zegt dat de groei van het bedrijf niet in het minst aan hem is te danken, maar doorgaans valt het onjuist gebruik niet op

omdat de context duidelijk aangeeft wat bedoeld is. Al generaties lang worden deze uitdrukkingen probleemloos door elkaar gebruikt, toch blijven taalkundigen het aanstrepen van deze fout de moeite waard vinden.

3. Het woord 'bekritisieren' is een contaminatie van 'beoordelen' en 'kritisieren'. Dit mengwoord moeten we dus afkeuren, net zoals 'voorbijpasseren' en 'optelefoneren'. Waarom doen we dat niet? Het enige antwoord is dat deze contaminatie is ingeburgerd, net als 'per ongeluk' of 'brunch'. Een frequente fout is gewoon een ontwikkeling in de taal en dus geen fout?

4. Kan een 'probleem' zelf iets 'uitleggen'? Nee, zo'n lelijke personificatie kan niet door de beugel. Maar wat is lelijk? En waarom vinden we de slogan 'Problemen blijven niet thuis als u de deur achter u dichttrekt' wel mooi, en dus goed? De taalkundige doet hier geen uitspraak over.

5. Zijn er geen woordjes weggevallen voor 'interessante ontwikkeling'? De zin loopt soepeler als 'met' word uitgebreid tot 'met de opmerking'. Maar moet je altijd zo volledig zijn? In een zin als 'Hij gaat mee, maar ik niet' laten we toch ook woorden weg. Wat zijn precies de regels voor geoorloofde weglating? En wat betekent 'soepeler' eigenlijk?

Deze vijf voorbeeldjes zijn voldoende om aan te tonen waarom gesprekken tussen taalkundigen en taalgebruikers zo vreugdeloos zijn. Hoe dat komt? De taalkundige gaat niet verder dan het beschrijvingsstelsel, geeft aan waarom zijn wetenschap geen antwoord heeft en klampt zich vast aan frequenties in veranderend taalgebruik. De taalgebruiker zoekt houvast, wil

weten hoe het hoort en ziet taal als een volledig regelbaar systeem. De taalkundige durft niet buiten zijn statistiekboekje te gaan, de taalgebruiker durft niet met variatie en onzekerheid te leven: Hieronder een perspectief voor de taalkundige en een perspectief voor de taalgebruiker.

Eigen aan wetenschap is de focus op het verklarend beschrijven van de werkelijkheid. Uit de drie klassieke concepten waarheid, goedheid en schoonheid kiest de wetenschap meer en meer alleen voor de waarheid. De vraag of iets goed of slecht is, valt onder de ethiek, maar dit vak speelt niet of nauwelijks een rol in de taalwetenschap. De vraag of iets mooi of lelijk is, wordt tegenwoordig alleen behandeld in kunstkritiek en esthetica. Toch kan de studie van taalgebruik niet zonder ethiek en esthetica.

Sommige heel zinvolle voorstellen van spellingcommissies zijn in de media weggehoond omdat 'odeklonje' of 'kajee' domweg (!) geen gezicht zijn. In de negentiende eeuw was esthetica wel onderwerp van empirisch wetenschappelijk onderzoek (de oordelen over de gulden snede, of over fibonacci-verhoudingen). Maar nu denken we dat er geen wetmatigheden te ontdekken vallen, terwijl veel taalgebruikers zin b toch mooier vinden dan zin a.

- a. Wat is geweest, is geweest.
- b. Wat geweest is, is geweest.

Schoonheid heeft hier kennelijk te maken met de spanning die door het chiasme in b wordt opgeroepen. Helaas is in onze huidige organisatie van wetenschappe-

lijk onderzoek de kans bijzonder klein dat een onderzoeksgroep hiervoor gelden verwerft. Onderzoek naar schoonheid valt immers buiten elk paradigma.

Ook de ethische benadering blijft zwaar onderbelicht. Alleen in de argumentatietheorie van de Amsterdamse School staan normatieve overwegingen over redelijke discussies centraal. Maar voor andere aspecten van taalgebruik is nauwelijks iets bekend over wat de status van normen is en hoe ze werken. Waarom neemt de taalgebruiker geen genoegen met het taalkundige oordeel over 'hun hebben'? Omdat de aanleiding voor een normkwestie als deze ligt in de onzekerheid over gedrag. Er is een keuze, en de taalgebruiker merkt dat hij door te kiezen zich onderscheidt en tegelijkertijd ergens bij gaat horen. Wie leest nog Carry van Bruggens *Hedendaags Fetisjisme* (1925) over distinctie en socialisatie? En dan zegt een taalkundige: sommigen zeggen variant a en anderen variant b. Uit zo'n reactie spreekt een totaal gebrek aan reflectie over een norm als sociaal houvast, en over de weerstand om een met moeite verworven norm ter discussie te stellen. Het is wetenschappelijk gezien heel interessant om een verklaring te vinden voor het feit dat ongeveer de helft van de taalgebruikers vindt dat onze taal verloedert. (Is dat niet altijd zo geweest? Wordt dat niet vooral gezegd door ouderen?)

Onze studenten zijn al zo gewend dat wetenschap zich niet bezighoudt met ethiek en esthetica, dat ze altijd weer verbaasd zijn dat een groot filosoof als Kant zich nadrukkelijk ook bezighield met ethische kwesties in zijn *Kritik der praktischen Vernunft*, en met schoonheid in zijn *Kritik der Urteilskraft*. Mijn ervaring met

gevorderde studenten is dat ze met meer nieuwsgierigheid, meer wil tot weten, wetenschap bedrijven wanneer ethische en esthetische vraagstukken niet bij voorbaat worden uitgesloten.

De taalgebruiker verkeert doorgaans in de veronderstelling dat alle regels voor taalgebruik staan beschreven in grammatica's en woordenboeken en dat taalkundigen slechts die regels behoeven toe te passen op een probleem uit de taalpraktijk. Taalgebruikers willen niet geloven dat veel regels heel arbitrair of heel diffuus zijn, en voor een deel ook zijn bedacht om de werkelijkheid van de taal zo goed mogelijk te ordenen. Taalgebruikers willen helemaal niet geloven dat er verschillende soorten taalregels zijn. De afspraken over de spelling zijn door mensen bedacht, maar wie heeft bedacht dat het 'Piet loopt' is en niet 'Piet lopen'? En wie heeft bepaald dat we op de vraag 'Hoe gaat het?' nu kunnen zeggen 'Nou, niet zo goed eigenlijk', terwijl je vroeger alleen maar mocht zeggen 'Goed, dank u, en met u?'.

Er zijn spellingregels, grammaticaregels en taalgebruikregels, maar deze regels hebben alleen het woord regel gemeen. Een spellingregel is een afspraak om klanken te noteren, zoiets als braille of notenschrift. Soms zijn die afspraken zeer onhandig, bijvoorbeeld die over het al dan niet aaneenschrijven van woorden of over de tussenklanken. Een grammaticaregel is een wetmatigheid die de taalkundige uit het taalsysteem destilleert, zoals elke wetenschapper wetmatigheden tracht te ontdekken voor zijn eigen onderzoeksdomein. Soms gaat dat fout, bijvoorbeeld toen men dacht dat 'groter als'

niet tot het systeem van het Nederlands behoorde (luis-ter maar naar het journaal). En daarbij komt dat het bestaande systeem door elke nieuwe generatie enigszins kan worden aangepast aan de eigen behoefte, zoals bijvoorbeeld ook een plantensysteem zich aanpast aan veranderende omstandigheden. Taalgebruikregels zijn sociale regels, en daarmee even veranderlijk als begroetingsrituelen of omgangsvormen. Die kun je gepast of minder gepast vinden, maar je kunt niet sociaal functioneren zonder aanpassing aan die regels.

Het verschijnsel 'hun hebben' valt niet onder de spellingregels, anders hadden we kunnen afspreken om het zo niet te gebruiken, net zoals nu 'product' met een k niet meer mag (maar tel 'produkt' eens op internet). Bij 'hun hebben' spelen wel de beide andere regelconcepten mee. Het taalsysteem past zich aan aan de behoefte van de taalgebruiker. Over die behoefte kunnen we slechts speculeren. Heeft het woordje 'zij' te weinig klankwaarde, en wijkt men daarom uit naar 'hun'? Of komt een oude dialectische variant ('hullie', 'zullie') bovendrijven? Feit is dat ons taalsysteem deze mogelijkheid heeft, kijk maar naar 'ons kent ons' en het Zuid-Afrikaanse 'ons gaan nie'. Zo'n beginnende verandering kan door een groep worden opgepikt om zich te onderscheiden van de vorige generatie of van een andere groep. Daarom vind ik als taalkundige zo'n verandering in gesproken taal niet alleen grammaticaal interessant, maar ook uit sociologisch oogpunt geheel aanvaardbaar. Als ik mijn dochters vertel dat zij 'hun' als onderwerp gebruiken, reageren zij verbaasd en wijzen zij terecht naar hun groepsgenoten, en zeggen: 'Maar hun doen dat ook!'

De relatie tussen taalkundige en taalgebruiker hoeft helemaal niet vreugdeloos te zijn. De taalkundige kan in zijn verklarende beschrijving van de werkelijkheid ruimte geven aan ethiek en esthetica. De taalgebruiker kan in taal een samenspel zien van heel verschillende regelsystemen waardoor hij uit de kramp van goed of fout komt. Het enthousiasme dat dan kan worden opgeroepen in discussies over taal, valt moeilijk te beschrijven. Maar onze taal kent daar wel een uitdrukking voor: Dat wil je gewoon niet weten!